

Прижиттєва полеміка довкола театральної рецензії Тараса Шевченка: між запереченням і сприйняттям

Н. О. Бондарєва

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: kika_7@ukr.net

Paper received 04.10.21; Accepted for publication 19.10.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-260IX76-02>

Анотація. Розглянуто полеміку довкола єдиного театрального відгуку Шевченка, яка становить локальний, проте важливий епізод у прижиттєвій рецепції його творчості, в тому числі критичної. Один із опонентів не спромігся збагнути проникливість непретензійних міркувань критика щодо акторської гри Катерини Пиунової та інших. Натомість інший сучасник, вже з кола справжніх поціновувачів театру, віддав йому належне, визнавши слушність його оцінок.

Ключові слова: дискусія, театральна критика, акторська гра, атрибуція, натяк.

Вступ. Написана у Нижньому Новгороді під час вимушеного очікування дозволу на повернення у столицю Шевченкова театральна рецензія (єдина в його доробку) «Бенефис г-жи Пиуновой января 21 1858 г.» має доволі тривалу і плідну історію вивчення. Водночас, як показують студії останніх років, у її дослідженні ще чимало «білих плям», які потребують неабияких зусиль сучасних науковців. До недостатньо вивчених аспектів Шевченкової статті належить, зокрема, її синхронна рецепція, чому не приділено належної уваги. Публікація рецензії викликала локальну полеміку в нижньоновгородській пресі та жваве обговорення публіки. Водночас коментатори театрознавчої статті поета, як правило, обмежуються поясненням окремих реалій та зрідка – розлогою цитацією відгуку на неї, чого, зрозуміло, явно недостатньо для розуміння літературного резонансу рецензії, різкого тону полемічної відповіді на неї тощо. Важко назвати інший яскравий приклад дискусії за життя Шевченка, яку б викликала його публікація, адже навіть відгуки на перший «Кобзар» все ж не були літературною полемікою, а лише рядом розрізнених критичних реакцій на появу нової поетичної книжки.

Короткий огляд публікацій за темою. Багато нового в історії Шевченкової публікації з'ясував Віктор Дудко у розвідці «Стаття Тараса Шевченка «Бенефис г-жи Пиуновой января 21 1858 г.»: публікації, синхронна рецепція, коментарі» ще 2008 року (статтю передруковано у збірнику його праць 2014-го [3], див. рецензію: [1], також: [2]), виправивши ряд помилкових тверджень своїх попередників, він наголосив на потребі коректного відтворення назви рецензії Шевченка: без жодних розділових знаків, яких немає в першодруці, та без розкриття скорочення «г.». Крім того, дослідник нагадав, що стаття з'явилася в неофіційній частині «Нижегородских губернских ведомостей» 1 лютого 1858 року не без підпису, як стверджувалося в більшості наукових джерел, а за трьома астерисками. До інших важливих уточнень Віктора Дудка звертатимемося в процесі нашого подальшого розгляду.

Мета статті – поглиблений розгляд полеміки, викликані Шевченковою рецензією, аналіз основних векторів дискусії, розшифрування прихованих натяків і особистісних випадів, не завжди зрозумілих сучасному читачеві без знання тодішнього контексту та реалій.

Матеріали та методи. Матеріалом для узагальнень слугуватимуть стаття Шевченка та два відгуки на неї, що з'явилися на сторінках тих самих «Нижегородских губернских ведомостей» упродовж 1858 року. Нині їх удоступнено завдяки републікації в першому томі капітального зведення «Тарас Шевченко в критиці» (2013) в упорядкуванні Олександра Бороня і Михайла Назаренка [4]. Результативність дослідження забезпечено методом повільного прочитання з одночасним зіставленням тверджень українського письменника й учасників дискусії.

Результати та їх обговорення. У відповідь на Шевченкову рецензію невдовзі, 22 лютого 1858 року, з'явилася гостра репліка «Заметки на статью о бенефисе г-жи Пиуновой (в 5-м № Н. Г. В.)» за підписом Щоголева [4, с. 302–304]. Тривалий час авторитетні дослідники (наприклад, Сергій Єфремов та інші) вважали авторський підпис нерозкритим псевдонімом, інші робили припущення, нагадає В. Дудко, що репліку написав один з ображених прихильників згаданої в Шевченка актриси Васильєвої [3, с. 153–154]. Насправді ж, як давно з'ясовано, опонент українського поета служив актором Нижньоновгородського театру. Таке твердження додатковою аргументацією підтримали коментатори Олександр Бороня і Степан Захаркін, звернувши увагу на згадку про цього актора у пізнішій статті Миколи Храмцовського [4, с. 680], про яку далі. Цим і пояснюється непоштивий тон відгуку. Друкуючи «Заметку на статью о бенефисе г-жи Пиуновой (в 5-м № Н. Г. В.)», редакція нижньоновгородської газети стала на бік Шевченка, підтримавши його оцінки акторської гри: «Следуя своей программе, мы помещаем в нашей газете статьи, расходящиеся с нами во взгляде, в убеждении, что из разносторонних воззрений возникает истина» [4, с. 302].

Щоголев починає свою репліку важливою для нас нині вказівкою, хоч і в напівіронічному тоні, на чималій резонанс Шевченкової публікації: «Статья о бенефисе г-жи Пиуновой, кажется, много шума надела по городу. И как же не сделать шума, когда прошло столько времени, и никто не прочёл строчки о нижегородском театре? На сцене нового было много, а писать никто не хотел – непостыдное равнодушие! Но, слава Богу, долго ждали, да много взяли! Мы очень благодарны автору за сюрприз и ни от кого не скроем, что в статье его мы нашли много оригинального» [4, с. 302]. Автор натякає на те, що вряди-

годи все ж у газеті з'являлися відгуки на театральні рецензії (зокрема того ж М. Храмцовського), тобто Шевченко не став чимось унікальним для Нижнього Новгорода, проте в його публікації і немає такої претензії.

Далі Щоголев показово оминає Шевченкове позитивне, навіть захоплене сприйняття гри Катерини Пиунової, до якої, як відомо, поет тоді був не байдужий. Шевченко акцентував природність її виконання, побіжно, але доречно відзначивши фізичну привабливість дівчини: «[...] г-жа Пиунова достойно поддержала лестное мнение о себе. Независимо от юности и располагающей наружности, она так мила и естественна, что глядя на нее, забываешь театральные подмостки. Давали в этот вечер драму «Парижские нищие» и водевиль «Бедовая бабушка». Водевиль сам по себе хорош, но в исполнении г-жи Пиуновой и г-жи Трусовой (бабушка) это вышла такая миленькая игрушка, что хоть на любую столичную сцену: так грациозна наивностью своею Глаша и так добродушно-комична бабушка. Бенефициантка обладает всеми задатками сценического искусства, а это, вместе с молодостью ее, конечно, подает большие надежды и в будущем» [5, с. 209]. Зрозуміло, задля об'єктивності поет не втримався від критичних суджень, які свідчать про його неупередженість, прагнення достойно оцінити акторську майстерність Пиунової. Натомість Щоголев сприйняв стримані рекомендації невинувато гостро. Шевченко радив їй розширити репертуар, не знаючи, мабуть, що вона вже робила такі спроби, про що у своїй репліці писав актор, не згадавши, утім, наскільки вони були успішними: «[...] г. автор искренно думает, что г-жа Пиунова смело может расширить свой репертуар. Ещё прежде совета автора г-жа Пиунова делала попытки перейти за черту своего амплуа – в «Ревизоре», «Детском докторе», «Царской невесте» и многих других пьесах и, вероятно, от души поздравит автора статьи своего бенефиса, что он напрасно искренно так думает» [4, с. 302–303]. Щоголев далі зауважує: «Автор статьи уверяет г-жу Пиунову, что если она будет разработывать исключительно своё амплуа, то это пристрастие повредит её таланту» [4, с. 303], хоча Шевченкова думка істотно складніша: «Мы искренно думаем, что она может смело расширить свой репертуар; труда будет больше и вдумываться в роли нужно будет серьезнее; но зато талант развернется шире» [5, с. 209]. Поет наводить своєму твердженню переконливі приклади з репертуару Пиунової, у якому, судячи з усього, таки непогано орієнтувався [5, с. 209–210]. Натомість його опонент вдається до відвертої демагогії, яка не має нічого спільного з театрознавством, не уникаючи при цьому критичних випадів на адресу Шевченка: «Если я, например, порядочно пишу деловые бумаги, разве я непременно должен браться писать и статьи о бенефисах, чтоб расширить свои способности? А если я не умею писать статей о бенефисах? Зачем же мне браться за то, что я не могу сделать? И г-жа Пиунова заставляла сожалеть о себе, когда была не на своём месте» [4, с. 303]. Зрозуміло, не знаючи автора рецензії, Щоголев у своєму припущенні потрапив пальцем у небо, очевидно, сприйнявши дописувача до газети за якогось невідомого ближче чиновника.

Наступне міркування актор передає коректно, хоча і примітивізуючи його поза контекстом: «Автор статьи говорит, что М. С. Щепкин ни с кем с таким удовольствием не играл, как с г-жой Пиуновой. Жаль, что Щепкин мог поздно встретиться с г-жой Пиуновой; может быть, чрез это мы многое потеряли от таланта Щепкина» [4, с. 303]. Крім порожнього іронізування, йому нічого більше заперечити. Насправді Шевченко конкретизує свою думку, називає труднощі, з якими зіткнулася юна актриса: «Сюда же можно отнести и роль Татьяны в «Москале-чаривнике»; пьеса эта была поставлена в два дня по желанию Михаила Семеновича Щепкина, приехавшего случайно в Нижний и согласившегося участвовать в трех спектаклях, и, несмотря на поспешность постановки, а также незнание малороссийского языка, г-жа Пиунова в роли Татьяны была очень хороша, так что наш ветеран-артист был в восторге и говорил, что он ни с кем с таким удовольствием не играл, а мнение Щепкина может служить авторитетом. В нашей милой бенефициантке он принял сердечное участие, советовал ей серьезно трудиться, и, конечно, советы и напутствие вполне оценены ею» [5, с. 209–210]. Висловлено цілком доброзичливі міркування щодо Пиунової, яка, схоже, не спромоглася оцінити похвалу.

Далі дебати розгорнулися довкола Васильєвої, що її вперше слушно ідентифікував як молоду актрису Олександрю Васильєву (а не як значно старшу її колегу Катерину Васильєву, що було прийнято у всіх наукових джерелах) саме В. Дудко [3, с. 163–178]. Зацитувавши пасаж про неї, Щоголев робить знущальний висновок про взаємозаперечність тверджень театрального критика: «Автор видит законченность в игре неустановившегося таланта (т. е. ещё развивающегося). Этого мы не понимаем и сомневаемся, чтобы сам автор понимал» [4, с. 303]. Тут укотре актор вдається до пересмикувань. В оригіналі алогізму немає, Шевченкове міркування послідовне і прозоре: «Но странное впечатление оставляет г-жа Васильева: видна какая-то законченность в ее игре, как будто она выказала все свои средства и что дальше ожидать нечего; впечатление, не говорящее в пользу будущего развития; признать же совершенно установившимся талантом г. Васильеву нельзя. Очень желательно было бы, если б г-жа Васильева вникнула в причину такого явления, и нам кажется, что выяснение этого себе может принести ей большую пользу» [5, с. 210]. Опонент заперечує Шевченкові голосливою апеляцією до думки публіки: «Эти впечатления г. автор высказывает об артистке, которая с каждой новой ролью более и более удивляет разнообразием своего таланта. Но об игре г-жи Васильевой здесь говорить не место, да и нижегородская публика сама, без всяких посторонних разговоров, знает, за что оглушает рукоплесканиями свою любимицу» [4, с. 303]. Тож провінційні актори не звикли до професійної оцінки своєї гри, а лише до аплодисментів невібагливої публіки.

Навіть якщо поет відгукнувся з похвалою про гру Владимірова, то й тут Щоголев виступає проти: «О г. Владимірове автор говорит, что роль свою в «Парижских нищих» он выполнил чрезвычайно рельефно и талантливо. Сам г. Владиміров сознаётся, что первое представление «Парижских нищих» он только читал

роль» [4, с. 303], не помічаючи, що тим самим насправді принижує актора.

Насамкінець полеміст неточно переказує зачин Шевченкової рецензії, слід визнати, не надто вдалий, щоб не сказати штучний. Зацитуємо поета: «Приняв в соображение нравы нижегородских обитателей, в особенности обитательниц, я немало удивился, войдя в театр и найдя его почти полным. «Что бы значило это?» – спросил я у знакомого мне отъявленного нетеатрала. «Как что? Сегодня бенефис миленькой Пиуновой. Еще девочкой поступила она на нашу сцену; милovidностью и грациозностью своею обратила на себя внимание и, надо отдать ей справедливость, умела это вниманье поддержать и заслужить любовь нашей, не очень щедро расточающей свои чувства, публики. Вы сами увидите сейчас, насколько это справедливо» [5, с. 210]. Тут Щоголев має рацію, коли резонно зауважує: «Будто другие актёры и актрисы менее г-жи Пиуновой пользуются вниманием публики!» [4, с. 304]. Не так довго колишній засланець перебував у Нижньому Новгороді, щоб достеменно знати, як місцева публіка відвідує бенефіси. Розмова ж із «отъявленным нетеатралом» видається прийомом трохи архаїчним навіть для того часу.

Геть уже у фіналі допису Щоголев говорить настільки туманно, що читачі газети, не посвячені в тонкощі акторських взаємин, не маючи перед очима публікації, яка викликала полемічний відгук, навряд чи би збагнули, про що взагалі йдеться: «Г. автор хотя и высказал, и сильно высказал, что от игры г-жи Васильевой он всегда чувствует грустное впечатление, а от игры г-жи Пиуновой необыкновенное удовольствие, однако ж посовестился-таки сказать, что то же самое чувствовал и в «Парижских нищих». Он сделал даже более: сожалел, что г-жа Пиунова была слаба, а в особенности в той сцене, когда с ней, как говорится, столкнулась на одной доске г-жа Васильева. А г-жа Пиунова с своей ролью могла бы торжествовать над г-жой Васильевой. А если бы роли были розданы наоборот – тогда бы что?..» [4, с. 304]. Тоді як Шевченко тільки дозволив собі констатувати брак переконливого перевтілення Піунової під час виконання ролі Антуанетти: «В «Парижских нищих» г-жа Пиунова исполнила роль Антуанетты весьма совестливо, но видно, что у ней не было сочувствия к роли. Еще как-то мы заметили в одном месте, именно в свиданьи с дочерью банкира, когда она приходит просить работы, неправильность в дикции и позволяем себе обратить ее внимание на этот предмет» [5, с. 10]. Натомість про Васильеву сказав: «Г-жа Васильева передала очень верно тщеславную и своевольную Алиду, дочь банкира. Мимика ее замечательна, роль же сама по себе не может дать полного понятия об ее игре» [5, с. 210]. Тут зовсім не йдеться про зіткнення актрис в одній сцені: у першому випадку мова про ваді дикції Піунової, у другому – про майстерну гру Васильєвої. Безглузде припущення Щоголева відгонить попросту фіглярством. Отже, більшість суджень Шевченкової рецензії він спримітивізував, а подекуди перекрутив. Простежується виразна недоброзичливість до невідомого йому автора відгуку на бенефіс, намагання

заперечити йому, виставити на сміх. При цьому його зраджує брак кваліфікації критика, невміння безсторонньо оцінити акторську гру.

Через понад півроку, 18 жовтня 1858 року, в «Нижегородских губернских ведомостях» надруковано «Заметку о Нижегородском театре» вже згаданого історика і театрала М. Храмцовського (переконливу атрибуцію запропонував знову ж таки В. Дудко [3, с. 154–159]), яка, по суті, завершила заочну дискусію між Шевченком і Щоголевым. Треба відзначити, що рецензент, згадавши про обидві публікації, цілком солідаризувався саме із Шевченком, визнавши слушність його суджень: «Г-жа Пиунова, которая, можно сказать, родилась и выросла на нижегородской сцене, даровитая актриса; она очень мила во всех лёгких водевильных и комических ролях, кроме ролей с переодеваньем: для них у ней ещё мало разнообразия; также у ней, как и г-жи Васильевой, голос слаб в пении и даже не совсем приятен – визглив. Г-жа Пиунова пробовала было являться в первых драматических ролях, но не имела успеха, несмотря на то, что некоторые из любителей здешнего театра хотели поддержать её на этом амплоа; что и произвело полемику в здешней газете. Кажется, что противники г-жи Пиуновой в своей статье гнались только за резкостью выражений и ровно ничего не доказали, кроме того, что умеют делать кой-какие намёки, и то невпопад. Вопрос: может ли г-жа Пиунова впоследствии занять первое амплоа в драме или не может? – разрешит время: г-жа Пиунова очень молода, – ей не более 18 лет; при старании и изучении хороших образцов (но отнюдь не при копировке их) талант её может широко развернуться» [4, с. 329–330]. Цілком самостійні оцінки Храмцовського тих акторів, про яких писав Шевченко, великою мірою суголосні поетовим судженням. Водночас нижньоновгородський критик влучно і точно охарактеризував сутність допису Щоголева, відзначивши його різкий тон і нібито багатозначні, але переважно безглузді натяки.

Найвірогідніше, що Шевченко не прочитав статтю Храмцовського і не дізнався про завершальний відгомін дискусії довкола акторської гри Піунової та інших: на той час він уже кілька місяців як перебував у Петербурзі.

Висновки. Таким чином, полеміка довкола єдиної театральної рецензії Шевченка становить локальний, проте важливий епізод у прижиттєвій рецепції Шевченкової творчості, в тому числі критичної. Місцевий актор не спромігся збагнути проникливість непретензійних міркувань поета щодо акторської гри Піунової та інших. Щоголев кинувся захищати честь акторського «мундира», головню Васильєвої, не розуміючи завдань театральної критики. Звісно, якби не Шевченкова симпатія до дівчини, навряд чи б з'явився його дружній відгук, не позбавлений, однак, рис професійного об'єктивного присуду. Як занотував Шевченко у щоденнику, Піунова стримано сприйняла рецензію, яку він їй зачитав із газети [5, с. 148]. Важливо, втім, те, що інші сучасники, вже з кола справжніх поціновувачів театру, віддали належне Шевченкові, визнавши слушність його оцінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боронь О. Нове слово у шевченкознавстві // Слово і Час. 2014. № 12. С. 116–119.
2. Боронь О. Шевченкознавство Віктора Дудка // Критика. 2017. Ч. 7/8. С. 8–10.
3. Дудко В. Тарас Шевченко: джерелознавчі студії. Київ: Критика, 2014. 416 с.
4. Тарас Шевченко в критиці. Київ: Критика, 2013. Т. I / Заг. редакція Г. Грабовича; упорядкування О. Бороня і М. Назаренка; коментарі О. Бороня, С. Захаркіна, М. Назаренка, О. Федорука. LX+804 с.
5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 5. 495 с.

REFERENCES

1. Boron, O. A new word in Shevchenko studies // Word and Time. 2014. No 12. P. 116–119.
2. Boron, O. Viktor Dudko's research on Shevchenko // Crytyka. 2017. No 7/8. P. 8–10.
3. Dudko, V. Taras Shevchenko: source studies. Kyiv: Crytyka, 2014. 416 p.
4. Taras Shevchenko. The critical reception. Kyiv: Crytyka, 2013. Vol. I. LX+804 p.
5. Shevchenko, T. H. Complete works of Shevchenko: in 12 volumes. Kyiv: Naukova dumka, 2003. Vol. 5. 495 p.

Lifetime controversy over Taras Shevchenko's theatrical review: between denial and perception

N. O. Bondariva

Abstract. The controversy, which is a local but an important episode in the lifelong reception of Shevchenko's work, including critical one, over his single theatrical response is considered. One of the opponents failed to understand the insight of the critic's unpretentious reasoning about the acting of Yekaterina Piunova and others. Instead, another contemporary, the one of the true connoisseurs of the theater, paid a tribute to him, acknowledging the correctness of his assessments.

Keywords: *discussion, theatrical criticism, acting, attribution, hint.*